
नलगाड नगरपालिकाबाट प्रकाशित

नलगाड राजपत्र

खण्ड: ६

संख्या : ५

दल्ली जाजरकोट

मिति: २०७९।१०।०४

भाग-४

नलगाड नगरपालिका

नगर कार्यपालिकाको कार्यालय

सूचना

नेपालको संविधान बमोजिम नलगाड नगरपालिकाको नगरकार्यपालिकाले बनाएको तल लेखिए बमोजिमको कार्यविधि सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गरिएको छ ।

उपभोक्ता समितिलाई निर्माण पूर्व र पश्चात अभिमुखिकरण निर्देशिका, २०७९

(सम्वत् २०७९ सालको कार्यविधि नं.५)

कार्यपालिकाबाट पारित मिति: २०७९।०८।१८

लक्ष्य

जिविकोपार्जनका साधनहरु तथा प्राकृतिक स्रोतको सुदृढ व्यवस्थापन मार्फत जिल्लाको जलवायु संकटासन्न, खाद्य असुरक्षित र गरिव घरपरिवारको अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गरी स्थानीय पूर्वाधारको निर्माण व्यवस्थापन कार्य दिगो रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

उद्देश्य:

- आयोजना सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि पूर्ववतरूपमा आवश्यक पर्ने ज्ञान, सिप र अवधारणाका बारे जानकारी उपलब्ध गराउने ।
- आयोजना सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र अवधारणाको विकास गरी आयोजनाको दिगो सञ्चालनका लागि सघाउ पुर्याउने ।
- पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरुको गुणस्तर कायम राख्न गर्नुपर्ने आवश्यक कार्यहरुबारे उपभोक्ताहरुलाई जानकारी उपलब्ध गराउने ।
- आयोजना सञ्चालनार्थ प्रयोग हुने स्थानीय तथा बाह्य गैर खाद्य सामग्रीको गुणस्तर मापनका तवरतरीका बारे उपभोक्तालाई जानकारी उपलब्ध गराउने ।
- स्थानीय पूर्वाधार विकास आयोजनाहरुको सञ्चालन पूर्व तथा सम्पन्न पश्चात गर्नुपर्ने प्रक्रियागत अभिलेखिकरणका बारे उपभोक्ताहरुलाई जानकारी उपलब्ध गराउने ।

उपभोक्ता समिति, स्थानीय सरकार, र अन्य विकास साभेदार संस्थाको भुमिका तथा जिम्मेवारी

स्थानीय सरकार

- स्थानीय सरकारको नीति, प्राथमिकता तथा योजना प्रकृत्यासंग स्थानीय पूवाधार विकास आयोजना तथा क्रियाकलापहरु आवद्ध गर्दै कार्यान्वयनको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्ने ।
- आयोजनाको नियमित समिक्षा, अनुगमन तथा समन्वय गर्ने र एकिकृत रुपमा विभिन्न निकायको श्रोतहरुलाई परिचालन गर्ने ।
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन अवधिमा स्थानीय समाजिक संस्था, निजी क्षेत्र, समुदायका उपभोक्ता समिती, समुदायमा आधारित संस्था, विभिन्न जातजाती, अनुसन्धान तथा शैक्षिक संस्थाहरूसंग समन्वय तथा परामर्श गर्ने ।
- विभिन्न विकास साभेदारबाट संचालन गरिने जलवायु परिवर्तन, खाद्य सुरक्षा संग सम्बन्धित परियोजनाहरुमा दोहोरो पना हटाउने तथा आवश्यकता अनुसार मिलान कोषको व्यवस्थापन गरी योजनाको स्वामित्व ग्रहण गर्ने ।
- योजना निर्माण क्रममा अनुगमन गरि योजनाको दिगोपनाका लागि पहल गर्ने ।
- आयोजनाको प्रतिफल/नतिजाको दिगोपनाको लागि मर्मत संभार कोष स्थापना तथा अन्य नीतिगत, कार्यक्रमगत र संस्थागत व्यवस्था गरि प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित विभाग तथा शाखाहरुलाई उचित नतिजा हासिल गर्न परिचालन गर्ने ।
- सहभागी कामदारहरुलाई सुरक्षाका आवश्यक उपायहरुबारे जानकारी गराउने ।
- उपभोक्ता समूहलाई लैंगिक सचेतनाको ढंगले ब्यवस्थापन समिति सदस्य मनोनयन गर्न सहयोग गर्ने, ब्यवस्थापन समितिलाई उनीहरुको उत्तरदायित्वबारे जानकारी गराउने ।
- गैर खाद्य सामग्रीहरु तथा दक्ष कामदार उपलब्ध गराउने ।
- परियोजना कार्यान्वयनको सुपरिवेक्षण गर्ने र प्राविधिक सहयोगको साथै लैङ्गिक सचेतनाको ढंगले सामाजिक परिचालन गराउने ।
- उपभोक्ता समितिसंगको सहकार्यमा परियोजनाको प्रगति अनुगमन गर्ने ।
- सार्वजनिक लेखा परीक्षण सञ्चालन गर्न ब्यवस्थापन समितिलाई सहयोग गर्ने ।
- उपभोक्ता समितिलाई ब्यवस्थापन खर्चको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने । सम्पन्न भएका कामको प्रमाणीकरण गर्ने ।

उपभोक्ता समिति

उपभोक्ता समिति गठन गर्दा सहभागितामुलक विधि अपनाई कामदारहरु मध्यबाट गठन गरिन्छ । यसको गठन प्रकृत्यामा सामाजिक समावेशीकरण भल्किने जात जाति, धर्म, लिङ्ग आदिलाई समेट्दै निर्णयात्मक पद (अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, कोषाध्यक्ष, सचिव) मा कम्तिमा १ जना महिला प्रतिनिधित्वलाई सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । यसरी गठन गरिएको समितिको काम कर्तव्य तथा अधिकार निम्न लिखित रहेका छन् :

- पूर्वाधार निर्माण गर्ने क्रियाकलापहरुमा सहभागी हुने ।
- डिजाईन ईस्टिमेटमा उल्लेख भए अनुसारको श्रमदान गर्नु पर्ने ।
- स्थानीय तहको प्राविधिक सहयोगमा कामदारलाई समुहमा विभाजन गरि कामको बाँडफाँड गर्ने तथा निर्माण औजार र सामग्रीहरुको व्यवस्था गर्ने ।
- आयोजनाको प्रगति अनुगमन गर्ने । आवश्यक श्रोतहरुको व्यवस्थाको लागि नगरपालिकालाई सूचना प्रवाह गर्ने ।
- श्रम, नगद तथा गैर खाद्य सामग्रीहरुको आय व्ययको अभिलेख राख्ने र मासिक रुपमा साभेदार संस्थालाई प्रतिवेदन पेश गर्ने ।
- स्थानीय तहबाट नगद तथा गैर खाद्य सामग्रीहरु प्राप्त भए पछि उचित तवरले राखन धरन र ढुवानी गर्ने ।
- सम्भौता भए अनुरुपको समयतालिका अनुसार सहभागी कामदारहरुलाई नगद वितरण गर्न सहयोग गर्ने ।
- प्रत्येक परियोजनामा कम्तीमा दुईपटक सार्वजनिक लेखा परीक्षण सञ्चालन गर्ने ।
- सम्पन्न भएका सार्वजनिक सम्पत्तिहरुको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको योजना बनाउने र उपयुक्त सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको व्यवस्था गर्ने ।
- सम्भौतामा उल्लेखित शर्त तथा प्रावधानहरुको पूर्ण पालना सुनिश्चित गराउने र समस्याहरु समाधान गर्ने, यदि सम्भौता भए अनुसारको दायित्वहरु पालन नभएको खण्डमा स्थानीय तहलाई जानकारी दिने ।
- आयोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमनको लागि आवश्यकता अनुसार सहयोग गर्ने ।
- परियोजना सम्पन्न प्रतिवेदन तयार गर्ने र नगरपालिकामा पेश गर्ने ।

परियोजनाबाट गरिने क्रियाकलापहरू (लागत, इष्टिमेट तथा इडड)

विकास योजना छनौट गर्दा मुख्यत दुई वटा कुरालाई मध्य नजर गर्नुपर्दछ । पहिलो, जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित व्यक्ति, घरधुरी, समुदाय र जीविकोपार्जनका श्रोत केन्द्रित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका विशेष कार्यहरूलाई वार्षिक योजनामा समावेश गर्नु पर्दछ । यसो गर्दा स्थानीय जोखिम विश्लेषण तथा अनुकूलन विवरणको आधारमा अनुकूलन आवश्यकता र पहिचान भएका कार्यलाई समावेश गर्नु पर्दछ । दोश्रो, विकासका कार्यलाई जलवायु मैत्री बनाउन यसको लागि प्राथमिकता अथवा योजना छनौट गर्दा जलवायु मैत्री र न्यून उत्सर्जन विकासका कार्यक्रम छनौट गर्नु पर्दछ । विकासका कार्यबाट जोखिम सृजना गर्ने अथवा विद्यमान जोखिमलाई बढाउने भएको खण्डमा उपयुक्त जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिने सम्भावनाको आधार छनौट गर्नु पर्दछ । योजना छनौट गर्दा मुख्यत जोखिम तथा संकटासन्न विश्लेषण तथा वस्तुगत विवरण - जोखिम पार्श्वचित्रको (Risk Profile) आधारमा गर्नुपर्दछ ।

यसरी छनौट भएका योजनाहरूलाई दिगोपन तथा अपनत्व प्रदान गर्न नागरिक समाजका संस्थाहरू, उपभोक्ता समूह, आमा तथा महिला समूहहरू, बाल क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्था, सहकारी संस्था, निजी क्षेत्रका संस्था जस्ता स्थानीय संघ, संस्थाहरूको सक्रिय सहभागिता र परिचालन गराइनु पर्दछ । यस कार्यको मुख्य उद्देश्य जलवायु संकटासन्न घरधुरी तथा समुदायको जीविकोपार्जन प्रणालीलाई जलवायु उत्थानशील बनाउनु र स्थानीय तहको पूर्वाधार विकासका योजनाहरूलाई जलवायु मैत्री बनाउनु रहेको छ ।

कार्यहरू

- जलवायु मैत्री प्रविधि तथा पूर्वाधार, श्रममा आधारित, हरित पुनर्लाभ विकासका योजनाहरूको छनौट गर्ने ।
- स्थानीय सरकारको संयन्त्र बाहिर रहेका अनुकूलनका अभ्यास, श्रोत, क्षमता तथा ज्ञानलाई पहिचान गरी योजना छनौट प्रक्रियामा सहभागी गराउने । योजना छनौट प्रक्रियामा जलवायु परिवर्तनमा कार्यरत घरधुरी, समुदाय र सामाजिक संघ संस्थाहरू तथा परियोजनाहरू संग छलफल गर्ने ।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तयार भएको स्थानीय तहको वस्तुगत विवरणलाई (Risk Profile) आधार बनाएर अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी योजनाहरूको छनौट गर्ने ।
- छनौट भएका जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरूबाट प्राप्त लाभको लगातार लेखाजोखा गर्ने ।

- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका योजनाहरू छनौट गर्दा जलवायु जोखिममा रहेका समुदायहरूलाई बस्ती स्तरमा विभाजन गरी उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- यसरी छनौट भएका योजनाहरूको सूची प्राथमिकीकरणको लागि लिखित रूपमा वडा समितिमा पठाउने ।

छनौटका मुख्य आधारहरू

छनौट गर्दा जोखिम, संकटासन्न परिवार, बस्ती, समुदायहरूको जलवायु उत्थानशील प्रणाली तथा स्रोतमा पहुँच पुऱ्याउने, संकटासन्न समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र जलवायु मैत्री प्रविधि तथा पूर्वाधार विकासमा अनुकूलनका अभ्यास एंव कार्य समावेश योजना पहिचान गर्नु पर्दछ । विशेषगरी महिला र संकटासन्न परिवार लक्षित कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्दछ । छनौटका आधार निम्न हुन हुनेछन्:

- विकासका योजना छनौट गर्दा वातावरण र जलवायुलाई प्रतिकूल असर नपुर्याउने, जलवायु मैत्री र न्यून उत्सर्जन, संकटासन्न परिवार, बस्ती, स्थानीय समुदायहरूको जोखिम तथा फरक प्रभाव कम गर्ने, परिवर्तित जलवायु र जोखिमसंग अनुकूलन हुने, खाद्य सुरक्षा लाई प्रवर्द्धन गर्ने, दिगो र जनमुखी कार्यक्रम समावेश गर्ने ।
- पारिस्थितिकीय प्रणालीमा खलल नपर्ने गरी प्राकृतिक श्रोतको उचित प्रयोग तथा व्यवस्थापन केन्द्रित कार्यक्रम ।
- पूर्वाधार विकासका योजनाहरू छनौट गर्दा जलवायुजन्य जोखिमले पार्न सक्ने असर र यसको न्यूनीकरण गर्न उपायहरू पहिचान गर्ने ।
- व्यक्ति, घरधुरी, समुदाय र सामाजिक संघ, संस्थाहरू तथा परियोजनाहरूले पेश गरेको जलवायु उत्थानशील योजना तथा जीविकोपार्जनका कार्यक्रमहरू ।

लागत ईस्टिमेट

स्थानीय तहका कर्मचारीले स्थलगत अनुगमन गर्दै सभै गरि उक्त आयोजनाको विस्तृत विवरण तयार गर्नेछन् । यदि उक्त आयोजना कार्यक्रमको उद्देश्यसंग मेल खाने भएमा उक्त आयोजनाको विस्तृत डाटाहरू संकलन गरि प्राविधिक कर्मचारीहरूले लागत ईस्टिमेट तयार पारि परियोजना संचालन रिन्छ ।

लागत ईस्टिमेट तयार गर्दा नेपाल

सरकारको स्थानिय पूर्वाधार विभागको नियमानुसार तयार गरिएको हुन्छ । लागत ईस्टिमेट

तयार गर्दा सम्बन्धित जिल्ला/पालिकाको दर रेटलाई आधार मानिएको हुन्छ र उक्त लागत ईस्टिमेट पालिकाको प्राविधिक कर्मचारीसँग छलफल गरेर अन्तिम रूप दिइनेछ र प्रमाणित भएको लागत ईस्टिमेटका आधारमा योजना संचालन गरिनेछ । लागत ईस्टिमेटका आधारमा कामदारहरुलाई संस्थाका प्राविधिक कर्मचारीहरुले अभिमुखीकरण पश्चात योजना स्थलमै रहेर निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने छन् । सर्भे, लागत तथा ईस्टिमेट गर्ने क्रममा निम्न लिखित औजारहरुको प्रयोग गरिएको हुन्छ :

- थियोडोलाइट
- लेवल मेसिन
- रेञ्जिड रड
- मेजरिड टेप
- अटो क्याड
- एब्नी लेवल
- क्यालकुलेटर
- जि.पि.एस.

हाते औजार : योजनामा काम गर्न सहज बनाउन हाते औजारको पनि व्यवस्था गरिएको छ । योजनाको भौतिक पक्षलाई मध्यनजर गर्दै हाते औजारको परिमाण र हाते औजारमा के के समावेश गर्ने टुङ्गो लगाइने छ । सामान्यतया हाते औजारमा गैती, साबेल, बेल्चा, घन, छिना, लेवल पाइप, आरा आदि संस्थाद्वारा उपलब्ध गराइने छ भने स्थानिय स्तरमा सहजै उपलब्ध हुने हाते औजार जस्तै कुटो, कोदालो, हसिया आदि को प्रबन्ध कामदार आफैले गर्नु पर्ने हुन्छ ।

निर्माण सामाग्रीको खरिद :

निर्माण सामाग्रीको खरिद नेपाल सरकारको प्रचलित कानून बमोजिम वा स्थानीय तहले तर्जुमा गरेको स्थानीय तह सार्वजनिक खरिद ऐन, वा नियमावली अनुसार हुनेछ ।

स्थानिय निर्माण सामाग्रीको गुणस्तर :

ढुंगा : ढुंगा खस्रो, गरुंगो, कडा, पानी नसोस्ने र प्वाल नभएको हुनुपर्छ । चर्केको ढुंगा र दर्शन ढुंगा प्रयोग गर्नु हुदैन । खोलाको कडा ठूलो ढुंगा फुटाएर प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

गिट्टी : ढलान गर्नको लागि गिट्टीको प्रयोग गरिन्छ । यो दुई प्रकार बाट प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

१. प्राकृतिक- खोला, नदी वा खानीबाट

२. कृत्रिम- उपयुक्त ढुंगा फुटाएर

गिट्टी खस्रो, कडा, एकै आकारको र गोलो नभई कुनाहरु निस्केको, सामान्यतय साइज ५ मीमी देखि २० मीमी सम्मको उपयुक्त हुन्छ । चिल्लो/दर्शन किसिमको, फस्के अथवा नरम खालको, धेरै पातलो र लाम्चो आकारको, गोलो र एकै आकारको प्रयोग गर्नु हुदैन ।

वालुवा : वालुवा खस्रो, चिनी आकारको सफा र दानेदार, कडा किसिमको, माटो, भारपात र विरुवाका जराहरु नमिसिएको उपयुक्त हुन्छ । बढि टल्कने वालुवा प्रयोग गर्नु हुदैन । सुख्खा वालुवा प्रयोग गर्नु पर्दछ, यदि भिजेको वालुवा प्रयोग गरेमा सिमेन्ट र पानीको अनुपात नमिल्न गई गुणस्तर घट्न जान्छ ।

बाह्य निर्माण सामग्रीको गुणस्तर

सिमेन्ट : बजारमा पाइने ४३ र ५३ ग्रेड मध्ये ५३ ग्रेडको महंगो तर ४३ ग्रेड भन्दा राम्रो । तौल ५० केजी हुनुपर्ने । उत्पादित मिति हुनुपर्ने र सो मिति ३ महिना ननाघेको र सिमेन्टको बोरा थिच्दा कडा नभएको हुनुपर्ने । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS-49 अथवा ISI चिन्ह प्राप्त हुनुपर्ने । बजारमा प्रचलित केही नेपाली ब्राण्डहरु हेटौडा सिमेन्ट, विश्वकर्मा सिमेन्ट र केही भारतीय ब्राण्डहरु सतना सिमेन्ट, जे पी सिमेन्ट ।

छड (सरिया) : बजारमा पाइने ६ मीमी, ८ मीमी, १० मीमी, १२ मीमी, १६ मीमी र २० मीमी । तौल र कम्पनीको नाम उल्लेख हुनुपर्ने । उल्लेख भएको तौल अनुसार छ कि छैन जाखेरै जाँच्ने । खिया नलागेको हुनुपर्ने । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS-84 अथवा ISI चिन्ह प्राप्त हुनुपर्ने । बजारमा प्रचलित केही ब्राण्डहरु हिमाल, पञ्चकन्या, बागेश्वरी, जगदम्बा, हामा ।

जि आइ तार : बजारमा पाइने ७ गेज, ८ गेज, १० गेज, ११ गेज, २० गेज आदि मध्ये सिंचाई आयोजनामा ग्यावियन जाली बनाउनको निम्ति १० गेज (३.५ मीमी डायमिटर) बढी प्रयोग गरिन्छ । उक्त जि आइ तार राम्ररी ग्यालभनाइज गरिएको र खिया नलागेको हुनुपर्दछ । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS अथवा ISI चिन्ह प्राप्त हुनुपर्दछ ।

बाइण्डिङ तार : यो सरिया बाँध्नको निम्ति प्रयोग गरिन्छ । यो २० गेज को हुन्छ । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS अथवा ISI चिन्ह प्राप्त हुनुपर्दछ ।

केबल तार : यो पाइप लाइनलाई खोला खोल्सी पार गराउन प्रयोग गरिन्छ । बजारमा पाइने ६ मीमी, ८ मीमी, १३ मीमी र १६ मीमी । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS अथवा ISI चिन्ह प्राप्त हुनुपर्दछ ।

पोलिथिन पाइप : बजारमा पाइने २० मीमी, २५ मीमी, ३२ मीमी, ४० मीमी, ५० मीमी, ६३ मीमी, ७५ मीमी, ९० मीमी, ११० मीमी, १२५ मीमी र माथि । पाइपमा कोरिएको हरियो रंगले PN ६, पहेंलो रंगले PN १०, बैजनी रंगले PN १२.५ र सेतो रंगले PN १६ भन्ने बुझाउँछ । नेपाल गुणस्तर चिन्ह NS प्राप्त हुनुपर्दछ । बजारमा प्रचलित केही ब्राण्डहरु लक्ष्मी प्लास्टिक, पञ्चकन्या, टण्डन, नेपाल प्लास्टिक ।

निर्माण सामग्री भण्डारण

सिमेन्ट

सिमेन्ट राख्ने ठाउँमा चिस्यान हुनुहुँदैन । भित्ता वा गारोलाई नछुने गरि एक फिट छाडनु पर्दछ । भुईँमा सम्भव भएसम्म २ तह फल्याक बिछ्याउनु पर्दछ । सिमेन्टको तह मिलाएर राख्दा बढिमा १० व्याग राख्न सकिन्छ र गोदाम कोठा हावा, पानी र चिस्यानबाट जोगाउनु पर्दछ । सिमेन्टलाई प्लास्टिकले छोपेर राख्नु पर्दछ । सिमेन्ट उत्पादन गरेको लगत्तै प्रयोग गर्न सकिएन भने जति शक्ति दिनु पर्ने हो त्यति दिन सक्दैन । सिमेन्ट उत्पादन भएको मितिले ३ महिनामा २० प्रतिशत र क्रमश घट्टदै गएर २४ महिनामा ५० प्रतिशत सम्म शक्ति घट्दछ ।

अन्य बाह्य निर्माण सामग्री र औजारहरु

पानी पर्ने अथवा चिसो हुने स्थानमा नराख्ने । एकै स्थानमा सुरक्षित साथ राख्नु पर्दछ । आगो नजिक राख्नु हुँदैन र सामग्रीको प्रकृति हेरी काम अनुसार वेग्ला वेग्लै पंक्तिमा मिलाएर राख्नु पर्दछ ।

स्थानिय निर्माण सामाग्रीहरु : निर्माण स्थल नजिकै पानीले नबगाउने ठाउँमा सुरक्षित साथ राख्नु पर्दछ । माटो र भारपात नमिसिने ठाउँमा राख्नु पर्दछ । वालुवा र गिटीलाई हुंगाले वरिपरी घेरेर राख्नु पर्दछ । काठहरु चाड मिलाएर पानीले नभिज्ने ठाउँमा राख्नु पर्दछ ।

लाइट टच इन्जिनियरिङ विधि

यस आयोजनाबाट सञ्चालन गरिने निर्माण कार्यको सभै तथा लागत इष्टिमेट तयार गर्ने क्रममा ठूला तथा महंगा मेसिनहरुको सद्व्यवहारमा साना तथा हल्का मेसिनहरुको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै एन्की लेवल, जि.पि.एस, मेजरिङ टेप, लेवल पाइप, क्याम्बर बोर्ड आदि । निर्माण कार्यमा ठूला निर्माण मेसिनहरु जस्तै डोजर, एक्साभेटर आदिको प्रयोग प्रतिबन्धित छन् ।

बिभिन्न काममा निर्माण सामाग्रीको अनुपात

प्लास्टर :

यसको लागि सिमेन्ट, वालुवा र पानी मिसाएर मसला बनाइन्छ । मसला तयार गर्दा मिश्रण गर्ने ठाउँमा माटो, भारपात र बिरुवाका जराहरु हुनु हुँदैन । टिनको पाता, प्लास्टीक वा चेप्टो हुंगा बिछ्याएर समतल ठाउँ बनाउनु पर्दछ । सिंचाईको काममा सामान्यतय १:३ (१ भाँडा सिमेन्ट र ३ भाँडा वालुवा) वा १:४ (१ भाँडा सिमेन्ट र ४ भाँडा वालुवा) प्रयोग गरिन्छ । बेल्लाको सहायताले पहिले पानी नहाली सिमेन्ट र वालुवालाई समान रंगको मिश्रण नहुन्जेल सम्म मिश्रण गर्नुपर्दछ । त्यसपछि थोरै थोरै पानी हाल्दै बिस्तारै चलाउदै फर्काउदै मसला तयार पार्नुपर्दछ । मसला तयार भएपछि तसलामा राखी निर्माण कार्यमा ३० मिनेट भित्र कर्नीको सहायताले प्रयोग गरि सक्नु पर्दछ । साधारणतय मसला धेरै गिलो वा साह्रो हुनु हुँदैन । सिमेन्ट र वालुवा नाप्ने भाँडोको रुपमा तसला, कन्टर, कट्टा आदि प्रयोग गर्न सकिन्छ । सिमेन्टको मसला प्रयोग गरेर हुंगाको गाह्रो लगाउँदा सामान्यतय १:४ वा १:६ को मसला प्रयोग गरिन्छ ।

पि.सि.सि. :

यसको लागि सिमेन्ट, वालुवा, गिटी र पानी मिसाएर मसला बनाइन्छ । मसला तयार गर्दा र प्रयोग गर्दा माथि उल्लेख भएका कुराहरु पालना गर्नुपर्दछ । सिंचाईको काममा सामान्यतय १:२:४ (१ भाँडा सिमेन्ट, २ भाँडा वालुवा र ४ भाँडा गिटी) प्रयोग गरिन्छ । यसको प्रयोग जगमा, छानामा ढलान गर्न, कूलोको भूइँमा, आदि कार्यमा हुन्छ । पि.सि.सि.मा फलाम प्रयोग भएमा आर.सि.सि. भनिन्छ । आर.सि.सि.को काम गर्दा पहिले काठ वा टीनको फर्मा सफा, सिधा, समतल, नचुहिने र बलियो बनाउनु पर्छ । त्यसपछि सरिया मिलाउने र बाँध्ने काम सकेपछि मसला खन्याइन्छ, खन्याउदा धेरै माथि बाट खन्याउनु हुँदैन र खन्याई सकेपछि त्यसलाई तुरुन्तै राम्ररी खाँदनु पर्दछ । फर्मालाई कम्तिमा २ हप्तासम्म खोल्नु हुँदैन । मसला तयार गर्दा पानी र सिमेन्टको अनुपात ४ : १० (४ लिटर पानी र १० केजी सिमेन्ट) देखि ६ : १० (६ लिटर पानी र १० केजी सिमेन्ट) सम्म उपयुक्त हुन्छ ।

क्यूरिङ किन र कसरी

सिमेन्ट प्रयोग भएको संरचनालाई बलियो बनाउनका लागि पानीले भिजाउने प्रक्रियालाई क्यूरिङ भनिन्छ । प्लास्टर, पि.सि.सि. आर.सि.सि. र सिमेन्टको मसला प्रयोग गरेर हुंगाको गारो

आदिमा सिमेन्ट प्रयोग भएको २४ घण्टा पछि क्युरिड गरिन्छ । कम्तिमा ७ दिन र बढिमा १४ दिन सम्म दिनहु विहान बेलुका क्युरिड गर्नु पर्दछ । क्युरिड विभिन्न तरिकाले गर्न सकिन्छ जस्तै जुटको बोरा अथवा बाक्लो कपडा भिजाएर संरचनालाई छोप्ने/भिजाउने, संरचनालाई भिजाएर परालले छोप्ने/भिजाउने, चिसो माटोले छोप्ने/पटक पानी छर्कने वा दिनहु विहान बेलुका पानीले भिजाउने । क्युरिड नगरिएको संरचना चर्कने, फुट्ने वा भत्कने संभावना हुन्छ ।

आवश्यक जनशक्ति :

कार्यक्रमद्वारा संचालन गरिने निर्माण कार्यका लागि दुइ किसिमका मानव जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ ।

दक्ष जनशक्ति :

दक्ष जनशक्ति भन्नाले सीप, ज्ञान भएको , लगनशिल, अनुभवि र आफ्नो कामलाई कुशलतापूर्वक गर्न सक्ने व्यक्तिलाई बुझाउँदछ । कुनै पनि विषयमा निर्माण गरिएका भौतिक सामुदायिक संरचनाहरूको स्थायित्वका लागि प्रत्येक योजनामा दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । निर्माण क्रममा मेसनरी काम, प्लास्टर, कामको गुणस्तरलाई ध्यान दिने, साना तिना समस्याहरूलाई समाधान गर्ने र स्थानिय स्तरमा उपलब्ध श्रोत, ज्ञान र सीपको सदुपयोग जस्ता कामको लागि दक्ष जनशक्तिलाई परिचालन गरिन्छ । संरचना निर्माणको लागि सकेसम्म स्थानिय स्तरमा उपलब्ध दक्ष जनशक्तिको परिचालन गरिनेछ तर संरचनालाई समपन्न गर्न विशेष किसिमको दक्षताको आवश्यकता परेमा बाहिरबाट पनि ल्याएर संरचनालाई पूर्णता दिनुपर्ने हुन्छ ।

अदक्ष जनशक्ति :

आफुमा विशेष किसिमको ज्ञान, सीप, अनुभवको कमिका कारण अरुमा आश्रित भएर काम गर्ने जनशक्तिलाई अदक्ष जनशक्ति भनिन्छ । संरचना निर्माणको कामका उनिहरूको पनि विशेष भुमिका रहन्छ । निर्माण सामाग्रीको संकलन तथा उक्त संकलित सामाग्रीलाई योजना स्थलसम्म पुऱ्याउन, खन्ने, रोडा कुट्ने काम जस्ता कार्यहरूमा अदक्ष जनशक्तिको विशेष भुमिका रहन्छ ।

कामदारहरूको समुह विभाजन :

भनिन्छ सबैको जिम्मेवारी भनेको कसैको पनि जिम्मेवारी होइन । निर्माण कार्यमा पनि यदि सबै कामदारलाई कामको जिम्मेवारी दिन सकिएन भने काम समयमा सम्पन्न हुदैन, कामको लागत धेरै र कामदारको पनि मनोबल घट्दै जाने जस्ता समस्याहरू आइपर्छन । यस्तै कुराहरूलाई मध्यनजर गर्दै कामलाई न्यायोचित ढङ्गबाट संचालन गर्नलाई कामदारहरूको समुह विभाजन गरिन्छ । कामको आधारमा समुह विभाजन गरि लागत इस्टिमेटमा संलग्न गरिएको हुन्छ । यसरी समुह विभाजन गर्दा समान काम हुने र पाउने रकममा पनि धेरै अन्तर नहुने भएको हुनाले कामदारहरूको काम प्रतिको लगाव पनि बढ्छ । कामको परिमाणको आधारमा रकम वितरण हुने भएकाले समुह विभाजन गरेर काम गर्दा कामका ढिला सुस्ती, ठगी हुन बाट पनि जोगाउछ ।

कामदारको कामको तालिका :

अन्तराष्ट्रिय श्रम कानून अनुसार सामान्यतया एक जना व्यक्तिले दिनमा ८ घण्टा क्रियाशिल भएर काम गर्न सक्छ । सोही कुरालाई मध्यनजर गर्दै यस कार्यक्रमा पनि कामदारहरूले ८ घण्टा क्रियाशिल भएर लाग्नु पर्ने हुन्छ । सबै कामदारको सहमतिमा कामको शुरु गर्ने समय र अन्त्य गर्ने समय तोकेर काम गर्न सकिन्छ । समुह विभाजन गरेर काम गर्ने भएकाले प्रत्येक समुहको काम गर्ने समय फरक हुन सक्ने भएता पनि कर्मचारीद्वारा कामको नियमित नाप जाँच, कामको गुणस्तरको मुल्याङ्कन गर्दै कामदारलाई प्राविधिक सहयोग गर्नु पर्ने भएकोले सकेसम्म सबै समुहको कामको तालिका एकै किसिमको हुँदा प्रभावकारी हुन्छ । कामको विचमा खाजा खाने समय, पानी खाने समय, चर्पी जाने समय र छोटो छोटो आराम गर्ने समयको पनि व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ ।

संचार तथा प्रतिवेदन

कुनै पनि योजना/परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा मुल्याङ्कनको लागि प्रभावकारी संचार र प्रतिवेदन प्रणाली हुन अत्यावश्यक हुन्छ । प्रभावकारी संचार प्रणालीले सुचनाहरूलाई सहज र सरल रूपमा एक अर्का बीचमा पुऱ्याउन मद्दत गर्दै नियमित रूपमा सही सुचना प्रवाह गर्न सहयोग गर्दछ । यसरी नियमित रूपमा संचार गर्दा आइपरेका साना ठूला समस्याहरूलाई सही समयमा परिस्थिति अनुसार समाधान गर्ने उपायहरू पनि प्रदान गर्दछ ।

यस परियोजनामा संचालित योजनामा भएका कामहरूको पारदर्शिता कायम गर्न, न्यायपूर्ण तरिकाले श्रमदान जुटाउन, सम्पन्न कामको भुक्तानी लिन, निर्माण सामाग्रीहरू सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न, धेरै पछि भविष्यसम्म सबैको योगदानको लेखाजोखा गर्न उद्देश्यका साथ प्रत्येक योजनामा योजना किताबको व्यवस्था गरेका हुन्छ । उक्त योजना किताबमा परियोजनाको विवरण, उपभोक्ता समितिको विवरण, योजनाको सम्भौता फारम, लाभान्वितको विवरण, योजनाको इष्टिमेट, नगद आम्दानीको विवरण, प्राप्त भएका हाते औजार, सुरक्षा सामाग्री, निर्माण सामाग्री र त्यसको खर्चको विवरण, हाजिरी, सार्वजनिक लेखा लगायतका विभिन्न महत्वपूर्ण सुचनाहरू समावेश गरिएको हुन्छ जसलाई संस्थाका कर्मचारी र उपभोक्ता समितिको पदाधिकारीहरूको संलग्नतामा भरिन्छ । उक्त योजना किताब उपभोक्ता समितिसँग योजना स्थलमा रहने भएकाले सबैजनाले हेर्न/त्यसमा भएका विवरणहरूलाई रुजु गरि सही सुचना प्रवाह गर्नमा सहयोग गर्न सकिन्छ । योजना स्थलमा संस्थाको कर्मचारीले उपभोक्ता समितिको सहयोगमा प्रत्येक दिनको हाजिरीको साथमा प्रत्येक समुहको कामको परिमाण उठाउनु पर्ने हुन्छ । यसरी दैनिक उठाएको कामको परिमाणलाई साप्ताहिक रूपमा कर्मचारीद्वारा कार्यालयमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

वातावरणिय पक्षहरु :

भौतिक संरचना निर्माणको काम गर्दा वातावरणलाई ध्यान दिन जरुरी हुन्छ । वातावरणीय व्यवस्थापन योजनामा न्युनिकरण, मुल्याङ्कन तथा संस्थागत उपायहरु समावेश गरि संरचना निर्माणको क्रममा सामाजिक तथा वातावरणमा पार्न सक्ने प्रतिकूल असरहरुलाई न्युनिकरण गर्दै स्वीकार्य स्तरसम्म ल्याउन विभिन्न रणनीतिहरु बनाएको हुन्छ । हामीले गरेका निर्माणको कारणले सामाजिक तथा वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने हिसाबले गर्नु पर्छ । जलवायु परिवर्तनको अनुकूलनका लागि सहज गराउनका लागि निम्न लिखित कुराहरुलाई ध्यान पुऱ्याउनु पर्छ :

निर्माण कार्यको क्रममा खन्दा निस्किएको माटोलाई व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ । यसरी निस्किएको माटो प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा खोलामा मिसिन्छ, माटोको सुख्खा पहिरो जाने देखि पहिरो जाने सम्म जोखिम बढ्दै जान्छ । माटो व्यवस्थापनको लागि भकारी बनाएर अथवा खाल्टो खनेर पुर्न पनि सकिन्छ । ठाँउको पहिचान गरेर उपयुक्त स्थानमा ढुङ्गाको सुख्खा गान्हो लगाएर पनि माटोको व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । संरचनाको लागत इस्टिमेट तयार गर्दा निस्किएको माटोलाई ३० मिटर सम्म माटो बोकेर त्यसलाई व्यवस्थापन गर्ने हिसाबले गरेको हुनाले उपयुक्त स्थानको पहिचान गरेर माटोलाई व्यवस्थापन गर्ने कामदारको जिम्मेवारीमा पर्दछ । भिरालो ठाँउमा खन्ने क्रममा ठाडो पारेर नकाटी अलिक स्लोप पारेर काट्नु पर्ने हुन्छ । माटोलाई त्यही स्थानमा राख्न र पहिरो जान नदिनलाई वृक्षारोपणको कामहरु गरेर वातावरणमा पर्न सक्ने तथा परेका प्रभावहरुलाई न्युन गर्न सकिन्छ ।

निर्माणका क्रममा विभिन्न सामाग्रीहरुको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसरी सामाग्रीहरु ल्याउदा र प्रयोग गर्दा भण्डारणको क्रममा बोरा, प्लास्टिकजन्य पदार्थहरुको व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ । पुनः प्रयोग गर्न मिल्ने वस्तुहरुलाई सोही अनुरूप व्यवस्थापन गर्दै वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरुलाई न्युन गर्नु पर्छ । प्रत्येक दिन काम सकिए पछि प्रयोग भएका सामाग्रीहरुलाई व्यवस्थापन गर्दै निर्माण स्थल सफा गरेर मात्र निस्कनुपर्छ ।

कार्यक्रम संचालन गर्दा वातावरणलाई ध्यान दिँदै वातावरण व्यवस्थापन योजना तयार गर्दै निर्माण कार्यलाई अगाडि बढाउनुपर्छ । संरचना अनुसार केही फरक हुने यस योजना बनाउदा उक्त संरचना निर्माण गर्दा कति माटो निस्कन्छ र त्यसलाई कुन स्थानमा व्यवस्थापन गर्ने , माटो व्यवस्थापन गर्नलाई सुख्खा गान्हो कहाँ र कति निर्माण गर्ने, सिँचाइको योजना हो भने कुलोमा पानी कति ल्याउने, पानीको वितरण कसरी गर्ने जस्ता सामाजिक तथा प्राविधिक पक्षहरुलाई ध्यान दिएर योजना बनाएको हुन्छ ।

स्वास्थ्य तथा सुरक्षा

यस आयोजनाले लाभग्राहीहरुको लागि स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको लागि निम्न अनुसारको प्रबन्ध मिलाएको हुन्छ :

व्यक्तिगत सुरक्षा

आयोजना संचालनको अवधिभर लाभान्वित वर्गको व्यक्तिगत सुरक्षाको प्रवर्द्धन गर्न आयोजनामा निम्नानुसारका सुरक्षा सामाग्रीको प्रवन्ध गर्ने । आयोजना संचालन अवधिभर लाभान्वित वर्गले सुरक्षा सामाग्रीको नियमित प्रयोग गर्नु पर्दछ । उक्त सामाग्रीहरु आयोजना सम्पन्न पश्चात उपभोक्ता समितीले संस्थालाई फीर्ता गर्नु पर्दछ ।

- गम वुट
- हेल्मेट
- टल्कीने ज्याकेट
- चस्मा
- पञ्जा
- मास्क

कामदारहरुको सामुहिक विमा तथा प्राथमिक उपचार बाकस :

पालिका अन्तरगत संचालन हुने हरेका भौतिक पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरुमा संलग्न लाभग्राही वा कामदारहरुको निर्माण कार्य संचालन पूर्व विमाको व्यवस्था आयोजनाबाट गरिएको हुनेछ । यसरी गरिने विमा गर्ने संस्थाले लाभग्राहीलाई निर्माण कार्यका बेला दुर्घटना भई चोट पटक लागेको खण्डमा विमा गर्ने संस्थाले घटना स्थलको प्रहरी र स्थानीय देखे चिनेको मुचुल्कालाई हेरी दावी भएको रकमको ८० प्रतिशत सम्म भुक्तानी दिनेछ । तर लाभग्राहीको दुर्घटना भई मृत्यु भएको खण्डमा विमा कम्पनीले घटना स्थलको प्रहरी र स्थानीय देखे चिनेको मुचुल्कालाई हेरी भुक्तानी दिनेछ । भुक्तानीका लागि निवेदन दिदा आयोजनामा संलग्न भएको कागजात, प्रहरी मुचुल्का, वडाको सिफारिस, सहयोगी संस्थाको सिफारिस लाभग्राही वा हकवालाले अनिवार्य संलग्न गराई पेश गर्नु पर्नेछ । तर कुनै लाभग्राही क्याफस कर्णाली परियोजना अन्तरगत निर्माण भईरहेको आयोजनाको काममा भन्दा अन्यत्र गई दुर्घटना भएको खण्डमा विमा कम्पनीले भुक्तानी गर्न बाध्य हुने छैन । अन्य विमा सम्बन्धी व्यवस्था आयोजना र विमा कम्पनी बिच भएको सहमति तथा सम्झौतामा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ । यसै गरि निर्माण स्थलमा काम गर्दा सानो तिनो चोट लागेका खण्डमा प्राथमिक उपचार गर्नका लागि सामान्य प्राथमिक उपचार बाकस प्रत्येक आयोजनामा संस्थाद्वारा उपलब्ध गराएको हुनेछ ।

घटनाको रिपोर्टिङ, रेकर्डिङ तथा व्यवस्थापन

निर्माणको क्रममा विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ । विभिन्न औजारहरुको प्रयोग तथा अप्ठेरो ठाँउमा काम गर्नु पर्ने भएकोले काम गर्दा घटना हुन सक्ने सम्भावना प्रबल रहन्छ । निर्माणको काम गर्दा व्यक्तिगत सुरक्षा सामाग्रीको अनिवार्य प्रयोग गर्नु पर्छ जसले गर्दा हुनसक्ने दुर्घटनाको क्षतिलाई न्युन गराउँछ । कहिले काही सबै सावधानीको उपायहरु अपनाउँदा पनि दुर्घटना भएको अवस्थामा त्यसलाई व्यवस्थित ढङ्गबाट प्रकृया अगाडि बढाउनलाई घटनाको रिपोर्टिङ साइटमा रहेको संस्थाका कर्मचारीले आफ्नो कार्यालयमा गर्दछन् । त्यसपछि विमारीलाई प्राथमिक उपचार गरेर अरु उपचारको लागि पुऱ्याउदै गर्दा संस्थाद्वारा निर्मित फारममा कर्मचारीले घटनाको रेकर्ड गर्नु पर्दछ जसमा घटनाको विस्तृत विवरण राख्नु पर्दछ । उक्त भरिएको घटना फारमलाई पनि विमाको रकम दावी गर्ने बेलामा राखेर अरु कागजातसँग पेश गरिन्छ ।

निर्माण स्थलको व्यवस्थापन तथा चिन्हहरु

निर्माण स्थलको व्यवस्थापनले संभावित दुर्घटनालाई न्युन गर्न सहयोग गर्दछ । हामीले काम गर्ने स्थानहरु साच्चै कठिन र जोखिमपूर्ण भएको हुनाले निर्माण स्थलको उचित व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ । निर्माण स्थलमा विभिन्न किसिमको सावधानी अपनाउने चिन्हहरु उपयुक्त स्थानमा सबैले देखिने गरेर राख्न पर्दछ । उक्त राखेको चिन्हको बारेमा कामदार सबैलाई अभिमुखिकरण गर्दै जानकारी दिनु पर्दछ ।

भौतिक संरचना निर्माणको काममा सानो सानो कुराले पनि कामको प्रतिफलमा असर गर्दछ । कामदारको सुरक्षा , गोपनीयता र आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्ने हेतुले निम्न लिखित कुराहरुको व्यवस्थापन यस कार्यक्रममा व्यवस्था गरिएको छ :

अस्थायी चर्पी : प्रत्येक योजना स्थलमा कम्तिमा एक वटा अस्थायी चर्पीको व्यवस्था गरिएको छ । महिला पुरुषको लागि अलग चर्पीको व्यवस्था गर्दै गोपनीयतालाई सुनिश्चित हुने हिसाबले चर्पीको निर्माण गरिएको हुनेछ । योजनाको काम सकिए पश्चात उक्त अस्थायी चर्पीलाई सुरक्षित हिसाबले व्यवस्थापन गरिएको हुनेछ । अस्थायी चर्पी निर्माणको लागि चाहिने सामग्रीको परिणाम लागत इष्टिमेटमा समावेश गरि संस्थाले व्यवस्था गराउने छ ।

पिउने पानी :

सुरक्षित पिउने पानीको व्यवस्था प्रत्येक योजना स्थलमा गराउनु पर्छ । सुरक्षित पिउने पानीको व्यवस्था यदि नजिकै उपलब्ध नभएमा कामदारहरु मध्ये केहीलाई अवस्था हेरेर पानीको व्यवस्थापन गर्ने र सोही गरे बापत हाजिर लगाउनने प्रावधानको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । पानीको व्यवस्थापन गर्नलाई कामदार मध्ये अति नै संकटासन्न, जसलाई गह्रौं भौतिक निर्माण कार्यमा समावेश गर्न सकिँदैन त्यसतो कामदारलाई जिम्मा दिन सकिनेछ ।

बालबालिका स्याहारको व्यवस्था

भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बाल संरक्षणको कुरालाई ध्यान दिनु पर्दछ । हामी स्थानिय स्तरमा स्थानिय योजनाहरुको निर्माणमा संलग्न हुने भएकाले कामदारहरुको घरमा बालबालिका स्याहार गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिको अनुपस्थितिका कारणले निर्माण स्थलमै ल्याउने भएकाले निर्माण स्थलमा बालबालिकाको सुरक्षाको लागि स्याहार गर्नलाई उपयुक्त स्थान र स्याहार गर्नका लागि हेरालोको पनि व्यवस्था गरिएको हुनेछ । स्याहार गर्नलाई कामदार मध्ये अति नै संकटासन्न, जसलाई गह्रौं भौतिक निर्माण कार्यमा समावेश गर्न सकिँदैन त्यसतो कामदारलाई जिम्मा दिन सकिनेछ ।

लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण :

हामीले निर्माण गर्ने संरचनाको काममा सबै कामदारहरुलाई सम्मान गर्दै एक अर्कासँग सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्नुपर्छ । काम गर्दा एक अर्कालाई सहयोग गर्दै सबै जात जाति, धर्म, लिङ्ग , एकल महिला, बस्तीलाई समेटेको हुनुपर्छ । समाजमा पछि परेका/पारिएकाहरुको सहभागिता सुनिश्चित गराउनुपर्छ, जसले गर्दा उनीहरुको आत्मसम्मान बढ्ने, आफ्नो ठाँउको बिकासमा योगदान हुने र जिविकोपार्जनमा पनि सहयोग पुऱ्याउँदछ । विभिन्न जात जाति, धर्म, लिङ्ग का व्यक्तिहरु एकै ठाउँमा आएर काम गर्दा गाँउलाई एकिकृत हुन मद्दत गर्दछ । कुनै पनि प्रकारको हिंसा, लाभ, लोभ, मोह, पूर्वाग्रह, व्यक्तिगत फाइदा जन्य क्रियाकलाप गर्न गराउन निषेध गर्दै समावेशी तरिकाले काम गरि लक्षित वर्ग तथा

समुदायको अधिकतम सहभागिता गराउनुपर्छ । समान कामलाई समान ज्यालाको व्यवस्था भएकोले महिला पुरुष सबैलाई सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्नुपर्छ ।

कडा परिश्रम पर्ने निर्माण कार्यमा गर्भवती, सुत्केरी, तथा ज्येष्ठ नागरिक समावेश/प्रतिबन्ध :

समाजमा काम गर्दा कुनै पनि क्रियाकलापमा समान अवसर प्रदान गरेर सबैको सहभागिता सुश्चित गराउनु पर्दछ । यसो भन्दै गर्दा निर्माण कार्यमा कामदारहरु सहभागी गराउदा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । गर्भावस्थामा रहेका तथा सुत्केरी महिलाहरु, र ज्येष्ठ नागरिकहरुलाई कडा शारिरीक परिश्रम पर्ने काममा लगाउनु हुदैन । गर्भावस्था तथा सुत्केरी महिलाहरुलाई आराम तथा पौष्टिक आहारको जरुरत हुने भएकाले उहाँहरुले सकेसम्म काम गर्नु हुदैन । बालबालिकाहरुको मुख्य जिम्मेवारी विद्यालयमा गएर पढ्नु हो । उनीहरुको शारिरीक विकास पुर्ण रूपले नभइ सकेको हुनाले काममा उनीहरुलाई पनि संलग्न गराउन हुदैन । यस्तै ज्येष्ठ नागरिकहरुको पनि सहभागिता कडा परिश्रम पर्ने काममा गराउन हुदैन । यदि कुनै पनि घरमा अरु कोही पनि काम गर्न सक्ने सदस्य छैन र गर्भावस्थामा रहेका तथा सुत्केरी महिलाहरु, र ज्येष्ठ नागरिकहरु मात्र रहेको छ भने उनीहरुको जीविकोपार्जन तथा आधारभुत आवश्यकता पुऱ्याउनको लागि हल्का खालको जसमा कुनै पनि किसिमको शारिरीक कसरत नपर्ने काम जस्तै हाजिर लगाउने , क्युरिड गर्ने, बालबालिका स्याहार गर्ने, पिउने पानीको व्यवस्थापन, कामको गुणस्तर हेर्ने तथा काम गर्नलाई स्थानिय तरिका तथा उपायहरु दिने आदि जस्ता कामहरुमा सहभागी गराउन सकिन्छ ।

सरोकारवालासँग समन्वय तथा सहकार्य

एक थुकी सुकी सय थुकी नदी भने भै कुनै पनि कामहरु गर्दा सरोकारवालाहरुसँग समन्वय तथा सहकार्य गरेर गर्दा अझ प्रभावकारी हुन्छ । यस्तै संरचना निर्माणको काममा त्यहाँ रहेको स्थानिय निकाय (पालिका, वडा) अगुवाईमा त्यस क्षेत्रमा कार्यरत विभिन्न गैह्र सरकारी संस्थासँग पनि समन्वय तथा सहकार्य गरेर कामको दोहोरोपना हुन नदिन तथा कामको प्रभावकारीता बढाउन सकिन्छ । निर्माण गर्ने संरचनाको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गरेर, लगानीमा साभेदार गरेर वा सामुहिक लगानी कोष खडा गरेर सरोकारवालासँग समन्वय तथा सहकार्य गर्न सकिन्छ । कार्यक्रमबाट गरिएको क्रियाकलापहरुको प्रगति विवरणहरु पेश गर्दै आएका समस्याहरुको छलफल गरि सरोकारवालाहरुको सबैको राय सुभावा लिनै काम गर्दा अझै प्रभावकारी हुन्छ ।

मर्मत संभार तथा संचालन योजना

साना-तिना मर्मतको काम जुन थोरै समयमा थोरै परिश्रम लगाएर गर्न सकिन्छ, त्यसलाई त्यत्तिकै छोडिदियौ भने मर्मत नै गर्न नसकिने गरी बिग्रन सक्छ । जस्तै कूलोबाट थोरै पानी चुहिदा-चुहिदै ठूलो पहिरो जान सक्छ । मर्मत संभार भन्नाले नियमित रूपमा गरिने मर्मत कार्यलाई जनाउँछ जसले गर्दा योजना व्यवस्थित र दीगो हुन्छ र उपभोक्ताहरुले लामो समयसम्म बढी भन्दा बढी फाईदा लिन सक्दछन् । पुनःनिर्माण गर्नुभन्दा नियमित रूपमा मर्मत कार्य गर्नु बुद्धिमानी हो ।

मर्मत सम्भारको काम भन्नाले साधारण माटोको कामको मर्मत, नहरमा अथवा यसको डिलमा बनेको प्वाल थुन्ने, नहरमा थुप्रेका कसिंगर एवं गिटी वालुवा सफाई गर्ने, गेट भएमा तेल अथवा ग्रीज

लगाउने, कूलो भित्रको भारपात उखेल्ने, नहरको डिल बलियो बनाउने, पाइप वा कुनै संरचनाको फुटेको ठाँउको मर्मत गर्ने आदि ।

योजना मर्मत सम्भारको कामलाई कम गराउने उपायहरू

नदीमा वाढी आएको बेला वा वाढी सकिनासाथ नहर चलाउन हुँदैन किनभने त्यतिबेला पानीमा बढी वालुवा हुन्छ । नहरमा अटाई नअटाई पुरै भरिने गरी पानी संचालन गर्नु हुँदैन । गाई भैंसीलाई नहरको जुनसुकै ठाउँबाट नहर तराउने वा हिडाउने काम रोक्नुपर्छ । नहर तर्न पुलेसाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । नहरको बाहिरी डिलबाट माटो काट्नु हुँदैन, डिल काट्नाले नहर कमजोर हुन्छ । नहरको वरिपरी पानी भएमा पानीको निकासको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । नहरमा लुगा वा अन्य धुने कामको लागि छुट्टै व्यवस्था गर्नुपर्दछ । घुमाउरो नहरको भाग, पानी रसाउने भाग र वस्तीबाट जाने नहरको भागलाई श्रोत भएसम्म पक्की बनाउनु पर्दछ ।

पोखरी सिंचाईमा पोखरीको माथिल्लो भाग अग्लो र पहिरो जाने सम्भावना छ भने त्यसलाई भचाड जस्तै आकारमा काटेर माथिबाट बगेर आउने पानीको लागि उपयुक्त निकास दिनुपर्दछ । पाइपलाइन बिछ्याउदा मुहानदेखि पोखरीसम्म कूलोको जस्तै slope मिलाएर बिछ्याउनु पर्दछ । मिलेन भने पाइपलाइनको गहिरो भागमा वालुवा जम्ने र अग्लो भागमा हावा जमेर पानी रोकिने वा कम बग्ने सम्भावना हुन्छ । यसैगरी पोलिथिन पाइपलाई २.५ फीटदेखि ३ फीटसम्म गाड्नु पर्दछ । पाइपलाई खुल्ला छोडिदियो भने आगो, मानिस वा गाईगोरुले क्षति पुचाउन सक्दछ र भिरालो जमिनमा माथिको माटो पानीले बगाई पाइप बाहिर निस्कने सम्भावना हुन्छ । पोखरी निर्माणको क्रममा घेरवारको काम नसकिएसम्म प्लास्टिक बिछ्याउनु हुँदैन र काम सम्पन्न भएपछि गेटमा ताला लगाउनु पर्दछ । पोखरीको जोखिम बारे पनि आफ्ना केटाकेटीलाई सचेत बनाइराख्नु पर्दछ ।

उचित मर्मत सम्भार भएन भने निर्माण गरेको संरचना राम्ररी संचालन हुन सक्दैन र लक्षित वर्गले फाइदा लिन सक्दैन, सहयोगी संस्था र उपभोक्ताको लगानी खेर जान्छ, मर्मत सम्भार कोषमा शुल्क उठाउन कठिनाई हुन्छ र क्रमश संरचनाको अवस्था भन् नाजुक बन्दै जान्छ । त्यसैले मर्मत सम्भार कामको लागि पालैपालो गर्ने गरी एकजना सकृय हेरालोको व्यवस्था गर्नुपर्दछ जसको अर्को महत्वपूर्ण जिम्मेवारी न्यायपूर्ण तरिकाले योजनाबाट प्राप्त हुने लाभ वितरण गर्नु हो ।

मर्मत सम्भार समितिको गठन :

आयोजनाको दीर्घकालिन व्यवस्थापनका लागि एक मर्मत संभार समितिको गठन हुनेछ । आयोजना क्षेत्रमा रहेका लाभग्राहीहरूको भेलाबाट सर्वसहमतिबाट निम्न बमोजिमको मर्मत संभार समितिको गठन हुनेछ ।

- क. अध्यक्ष:
- ख. उपाध्यक्ष:
- ग. सचिव:
- घ. कोषाध्यक्ष
- ङ. सह-सचिव:
- च. सदस्य:
- छ. सदस्य

माथि उल्लेख भए बमोजिम गठन भएको मर्मत संभार समितिको काम, कतब्य र अधिकार निम्न बमोजिम हुनेछ ।

- आयोजनाको रेखदेख तथा मर्मत संभार गर्ने गराउने ।
- लाभग्राही, स्थानीय सरकार तथा सरोकारवाला निकायहरूसँग आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
- आयोजनाबाट हुने लाभ दामासाहीका हिसाबले सबै लाभग्राहीलाई उपयोग तथा प्रयोग गर्न दिने ।
- सबै लाभग्राहीलाई भाईचारको व्यवहार गर्ने साथै पक्षपात रहित व्यवहार गर्ने ।
- आयोजनाको मर्मत संभार कार्य संचालन गर्दा लाभग्राहीको बैठक बोलाई छलफल गराउने ।
- मर्मत संभार कोषको प्रयोग तथा परिचालन गर्दा धेरै लाभदिने तर कम खर्च हुने कार्यमा सबैको राय सल्लाहा बमोजिम गर्ने ।
- मर्मत संभार कोषको वृद्धिका लागि विभिन्न तहका सरकार, सरोकार वाला निकाय तथा संघ संस्था र व्यक्ति सँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
- आमदानी तथा खर्चको विवरण प्रचलित कानून बमोजिम चुस्त दुरुस्त र पारदर्शि ढंगबाट राख्ने ।
- आर्थिक वर्ष समाप्तीको ३ (तीन) महिना भित्र आय ब्यायको लेखा परिक्षण गराउने ।
- अन्य कार्य लाभग्राही तथा स्थानीय सरकारले तोके बमोजिम हुनेछ ।

आयोजना संचालनका लागि मर्मत संभार कोषको स्थापना

दिगो विकास तथा प्रभावकारी कार्यका लागि कुनै पनि भौतिक संरचना निर्माण गरिनुलाई मात्र मानिदैन तसर्थ विकास एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया भएता पनि हरेक भौतिक निर्माणका आयोजनाहरूको दिगो तथा टिकाउका लागि मर्मत संभार जरुरी हुन्छ । यसरी मर्मत संभार गरि आयोजनालाई निरन्तर संचालन गर्दा यहाँका स्थानीय बासिन्दा वा लाभग्राहीको आर्थिक, भौतिक तथा सामाजिक साँस्कृतिक क्षेत्रको पहुचमा वृद्धि गर्दछ । त्यसैले हरेक आयोजनाको प्रभावकारी तथा दिगो रूपमा संचालनका लागि मर्मत संभार कोषको आवश्यकता पर्दछ, सोही अनुरूप पालिका अन्तरगत निर्माण हुने भौतिक निर्माणका आयोजनाहरूको दिगो विकासका लागि एक मर्मत संभार कोषको व्यवस्था गरिएको हुनेछ, जुन कोषका लागि निम्न निकाय तथा व्यक्तिहरूबाट रकम जम्मा गरिने छ । जसको संचालन तथा व्यवस्थापन माथि मर्मत संभार तथा संचालन योजनामा उल्लेख भए बमोजिम गरिनेछ ।

क. ब्यक्तिगत सहयोग रकम

ख. संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान

ग. लाभग्राहीबाट संकलन रकम

घ. बैदेशिक सहयोग

ङ. स्थानीय तथा अन्तराष्ट्रिय गै.स.स. बाट प्राप्त रकम

यसरी माथि उल्लेखित मर्मत संभार कोषको प्रभावकारी संचालन, ब्यबस्थापन तथा संरक्षणका लागि वडा अध्यक्षको महत्व पूर्ण भूमिका रहने भएकाले सम्बन्धित वडाको वडा अध्यक्ष कोषको संरक्षणक रहने छ ।

मर्मत संभार कोषको संचालन तथा ब्यबस्थापन

यसरी मर्मत संभार तथा संचालन योजनामा उल्लेख भए बमोजिम यस आयोजनाको मर्मत संभारका लागि प्राप्त रकमलाई मर्मत संभार कोषमा आम्दानी बाँधिएको हुनेछ । उक्त कोषको संचालन मर्मत संभार समितिका पदाधिकारीहरु कमश अध्यक्ष, कोषाध्यक्ष र सचिव संयुक्त दस्तखतबाट हुनेछ साथै उक्त कोष संचालनका लागि एक जना महिला पदाधिकारी अनिवार्य भएको हुनेछ ।

यस कोषको ब्यबस्थापन तथा प्रयोगका लागि मर्मत संभार समितिका पदाधिकारीहरुको बैठक बसि तयार पारेको कार्ययोजना बमोजिम खर्च गर्न सकिने छ तर यस्तो निर्णय गर्दा कम्तीमा ८० प्रतिशत कोष संचालन तथा ब्यबस्थापन समितिका सदस्यहरुको अनिवार्य उपस्थिति भएको हुनु पर्नेछ । कोषबाट खर्च भएको रकमको पारदर्शि तथा प्रभावकारी लेखा ब्यबस्थापन भएको हुनु पर्नेछ साथै आ.व. को अन्त्यमा प्रचलित कानून तथा ऐन नियम बमोजिम लेखा परिक्षण भएको हुनुपर्नेछ ।

पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता

कार्यक्रममा पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्नका लागि निम्नानुसार गतिविधी संचालन गरिन्छ ।

सुचना पार्टी

आयोजनाको विस्तृत विवरण समेटीयको एक सुचना पार्टीको हरेक आयोजनामा ब्यबस्था गरिएको हुन्छ । उक्त सुचना पार्टीमा आयोजनाको नाम तथा कार्यावधि, लाभान्वित वर्गको विवरण, लागत विवरण, संलग्न निकायको विवरण जस्ता सुचना समेटीएको हुन्छ । सुचना पार्टीलाई आयोजनाको पायक पर्ने स्थलमा राखिएको हुन्छ ।

सार्वजनिक लेखा परिक्षण

लेखा परिक्षण कार्यमा विल भरपाईका साथै खरिद प्रक्रियाहरुलाई बढि हेरिन्छ तर उपभोक्ता समितिले ल्याएका विल भरपाईहरु स्थानीय बजारमा चलेको चलन चल्ती वा कारोबार भन्दा बढि छ वा कम छ? कारोबार गर्दा प्रक्रिया मात्र मिलेको छ कि? कतिको पारदर्शि ढंगबाट काम कारवाही अगाडी बढेको थियो वा छ? आदि जस्ता कुराहरु नियमित लेखा परिक्षणबाट नआउने भएकोले सार्वजनिक लेखा परिक्षण वा जनलेखा परिक्षण गर्नु जरुरी हुन्छ तसर्थ पालिका अन्तरगत संचालन भएका पुर्वाधार आयोजनाहरुको विचमा र आयोजना सम्पन्न भए पश्चात सार्वजनिक लेखा परिक्षण कम्तीमा २ पटक गरिने छ । यो क्रियाकलाप संचालन गर्दा लाभग्राही तथा सरोकारवाला निकायलाई उपभोक्ता समितिले अनिवार्य रुपमा पत्राचार वा खबर गरेको हुनु पर्नेछ । सार्वजनिक लेखा परिक्षणमा आय ब्याय मात्र नहेरि समग्र कार्य संचालन प्रक्रिया तथा पद्धतिलाई हेरिन्छ । सार्वजनिक लेखा परिक्षण सम्पन्न भए पश्चात मात्र आयोजनाको फरफराक हुने भएकोले यो अत्यन्त महत्वपूर्ण र प्रभावकारी

मानिन्छ । सार्वजनिक लेखा परिक्षण संचालन गर्दा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ ।

सामुदायिक पुष्ठपोषण संयन्त्र :

कार्यक्रममा पारदर्शीता र जवाफदेहितालाई कायम गर्न सामुदायिक पुष्ठपोषण संयन्त्रको पनि व्यवस्था गरिएको छ । यस संयन्त्र अन्तरगत लाभग्राहीहरूले भएका निर्णय, काम, कारवाही, छनौट, घरधूरी छनौट, ज्याला एकित, ज्याला रकम वितरण सम्बन्धमा चित्त नबुझेका कुराहरू देखिएमा नगरपालिकाका सुचना/गुनासो सुन्ने अधिकारी वा सहयोग कक्षमा आइतवार देखी शुक्रवार विहान १० वजे देखि वेलुकी ५ वजे सम्म सम्पर्क गर्न सकिन्छ । यसरी स्थानीय तहसँग सुचना वा गुनासो प्रेषित गर्दा सुचना उपलब्ध गराउने व्यक्तिको पहिचान गोप्य राखिने छ र उल्लेख गरेको समस्या वा गुनासोलाई तुरुन्तै समाधान गर्न पहल गरिनेछ ।

आयोजनाको सम्पन्न तथा अन्तिम लागत तयार

सामुदायिक भौतिक निर्माण कार्यमा संलग्न लाभग्राहीले डिजाईन ईस्टिमेटमा तोकिएको काम सम्पन्न गरेको जानकारी साईट इन्चार्ज वा प्रतिनिधिले जानकारी गराए बमोजिम आयोजनाको नाप जाँच र मूल्यांकन गरि अन्तिम लागत ईन्जिनियरबाट तयार पारिने छ । यसरी नाप, जाँच र मूल्यांकन गर्दा मूल्यांकन सिटमा टोली नेता र उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष र साईट ईन्चार्जको दस्तखत गराउन भने छुटाउनु हुदैन । अन्तिम लागत बिल अनुसार लाभग्राहीले भुक्तानी पाउने भएकाले यसको महत्व धेरै छ ।

आयोजनामा संलग्न लाभग्राहीलाई भुक्तानी प्रक्रीया:

भौतिक निर्माण कार्यमा संलग्न लाभग्राहीलाई निर्माण कार्य आधा सम्पन्न भए पश्चात कूल काम गरेको परिमाणको ८० प्रतिशतले हुन आउने रकम भुक्तानीका लागि प्रक्रीया अगाडी बढाईने छ साथै यसरी भुक्तानी प्रक्रीया अगाडी बढाउन अघि लाभग्राहीको पायक पर्ने बैंकमा खाता खोलिएको हुनु पर्नेछ । पहिलो किस्ता भुक्तानीका लागि कामको नाप जाँच तथा मूल्यांकन गरि रनिङ्ग बिल ईन्जिनियरबाट तयार तथा पेश भएको हुनु पर्नेछ । उक्त रनिङ्ग बिलका आधारमा कति रकम बराबरको काम भयो र जम्मा काम गरेको दिन कति छ सो हेरी प्रति लाभग्राहीले कति रकम पाउने हो सो को एकित गरि स्थानीय तहबाट सिधै बैंक खातामा भुक्तानी र दक्ष ज्याला साभेदार संस्थाबाट बैंक मार्फत भुक्तानी हुनेछ ।

यसका साथै काम सम्पन्न भए पश्चात आयोजनामा संलग्न ईन्जिनियर वा प्राविधिक टोलीबाट कामको पूरा नाप, जाँच तथा मूल्यांकन गरि हुन आएको रकममा पहिलो किस्तामा भुक्तानी भएको रकम कट्टी गरि बाँकी रहेको रकमलाई लाभग्राहीको काम गरेको दिनको हाजिरी र कामको परिमाणबाट आउने रकमलाई भाग गरि प्रति दिन बराबरको ज्याला निकाली जम्मा लाभग्राहीको काम

गरेको दिनलाई गुणन गरि अदक्ष र दक्ष ज्याला स्थानीय तहबाट सिधै बैंक मार्फत लाभग्राहीको खातामा जम्मा गरिनेछ र सो को जानकारी लाभग्राहीलाई दिईने छ ।

आयोजना हस्तान्तरण:

आयोजनाको दिगोरूपमा संचालन तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि स्थानीय समुदायलाई स्थानीय सरकार वा वडाको रोहवरमा लाभान्वित समुदाय तथा वर्गसँगको बैठक संचालन तथा छलफल गरि सम्पन्न आयोजना वडाको पुरा स्वामित्व रहनेगरि हस्तान्तरण गरिनु पर्दछ । उक्त बैठकका लागि उपभोक्ता समिति तथा वडा कार्यालयले कम्तीमा ३ दिन अगावै बैठकका लागि स्थानीय लाभग्राही तथा सरोकारवाला निकायहरूलाई खबर वा पत्राचार गरेको हुनु पर्नेछ । यसरी सबै सरोकारवाला तथा लाभग्राहीको सहभागितामा आयोजनाको हस्तान्तरण गर्दा समुदाय तथा सरकारको बढि अपनत्व ल्याउँछ ।